

مذاهب اسلامی
(۱۰)

فرمانیان، مهدی، ۱۳۵۲
اسماعیلیه «تاریخ و عقاید» / نویسنده مهدی فرمانیان، - قم: نشر ادیان ۱۳۸۶.
(نشر ادیان ۲۲: مذاهب اسلامی ۱۰)

ISBN:978-964-2908-00-4

فهرست نویسی بر اساس اطلاعات فیفا.
نمایه.

۱. اسماعیلیه — تاریخ. ۲. اسماعیلیه — عقائد. علما — سرگذشتنامه. الف.
فرمانیان، مهدی، ب. نشر ادیان. ج. عنوان.

BP۲۴۰/الف۴

۲۹۷/۴۱۷۶

۱۳۸۶

کتابخانه ملی ایران

۱۰۳۱۸۹۲

اسماعیلیه

«تاریخ و عقاید»

مهدی فرمانیان

۱۳۸۶

درسنامه اسماعیلیه «تاریخ و عقاید»

● مؤلف: مهدی فرماتیان

● ناشر: نشر ادیان، با همکاری مؤسسه مذاهب اسلامی.

● نوبت چاپ: اول، بهار ۱۳۸۶

● مدیر فنی و هنری: محمد مهدی ربانی

● تعداد: ۲۰۰۰ جلد

● قیمت: ۱۷۰۰ تومان

● مرکز پخش: پکتاخ انقلاب، ابتدای حافظ شمالی، نبش کوچه بامشاد،

شماره ۵۲۵

تلفن: ۸۸۹۲۶۲۷۰ ، فاکس: ۸۸۹۲۶۲۷۱

www.religions.ir

Pub@religions.ir

سخن ناشر

همواره این پرسش فرا روی هر مسلمانی است که تا چه اندازه با دیانت خود آشناست.

آشنایی با آموزه‌های دینی و معرفت نسبت به فرقه‌های درون دینی، به رغم وجود سنت ارزشمند اسلامی، متأسفانه به دلیل انتشار نه چندان بایسته آثار نگاهشده‌ی متفکران و پژوهشگران این حوزه از سویی و به دلیل نامفهوم بودن برخی ترجمه‌های انجام شده درباره‌ی آثار منتشر شده، همچنان مسیر پر چالشی را طی می‌نماید؛ و علاقه‌مندان این گستره‌ی مطالعاتی با کمبود محسوس منابع موجود در این زمینه روبرو هستند و این در حالی است که اکنون، شاید بیش از هر زمان دیگری، پرسش‌هایی برآمده از چالش‌های نوپدید را پیش‌رو دارند.

امید که دستاوردهای این انتشارات، سرآغازی برای پژوهش‌های نوینی باشد که پویندگان آن با بهره‌گیری از آخرین دستاوردهای علمی دغدغه‌های خویش را بپویند.

کتاب اسماعیلیه نوشته‌ی جناب آقای مهدی فرمانیان از جمله این آثار تحقیقی است.

نشر ادیان مراتب سپاس خود را از جناب آقای مهدی فرمانیان ابراز داشته، کتاب مذکور را به جامعه‌ی علمی کشور تقدیم می‌نماید.

نشر ادیان

فهرست مطالب

پیش‌گفتار.....	۱۳
----------------	----

بخش اول: بحث‌های مقدماتی

درس اول: منشأ تشیع و تاریخ تحولات آن.....	۱۹
آغاز پیدایش تشیع.....	۲۱
ظهور فِرَق تشیع.....	۲۳
پیش‌زمینه‌های ظهور اسماعیلیه در دوران امام صادق علیه السلام	۲۵
خلاصه مطالب.....	۳۰
پرسش‌هایی دربارهٔ متن.....	۳۰
منابعی برای مطالعهٔ بیشتر.....	۳۱

بخش دوم: تاریخ اسماعیلیه

درس دوم: اسماعیلیان نخستین.....	۳۵
زمان و علت پیدایش.....	۳۵
زندگانی اسماعیل بن جعفر.....	۳۶
پیدایش اسماعیلیه خالصه.....	۳۹
مبارک‌یه یا اسماعیلیه نخستین.....	۴۰

۴۱	زندگانی محمد بن اسماعیل
۴۲	مسأله بداء در اسماعیل
۴۴	پایان دوره ستر اسماعیلیه نخستین
۴۵	القاب اسماعیلیان در تاریخ
۴۸	خلاصه مطالب
۴۸	پرسش‌هایی درباره متن
۴۹	منابعی برای مطالعه بیشتر
۵۱	درس سوم: ظهور قرامطه
۵۴	دیدگاه ابن رزام در باب مبادی دعوت قرامطه و اسماعیلیه
۵۹	قرامطه بحرین
۶۰	قرامطه در ایران
۶۱	قرامطه در یمن
۶۲	مهمترین منابع در باب قرامطه
۶۴	خلاصه مطالب
۶۴	پرسش‌هایی درباره متن
۶۵	منابعی برای مطالعه بیشتر
۶۷	درس چهارم: دولت فاطمیان در شمال آفریقا
۶۹	ظهور عبیدالله المهدی در سلمیه شام و سفر به مغرب
۷۰	ابوعبدالله شیعی و خلافت عبیدالله المهدی
۷۳	نسب خلفای فاطمی
۷۴	خلافت القائم بأمرالله و المنصور بالله در مغرب

۷۶	خلیفه فاطمی در مصر
۷۸	اصلاحات دینی و اداری ائمه‌زادین الله
۸۰	خلافت العزیز بالله در مصر
۸۲	خلاصه مطالب
۸۲	پرسش‌هایی درباره متن
۸۳	منابعی برای مطالعه بیشتر

درس پنجم: الحاکم بأمر الله، جنجالی‌ترین خلیفه فاطمی

۸۷	پیدایش دروزیان
۸۹	اصول دینی دروزیان
۹۱	الظاهر لاعزاز دین الله در منصب خلافت
۹۱	مستنصر، خلیفه‌ای با دوران خلافت طولانی
۹۳	انشقاق بزرگ در خانه فاطمیان (ظهور نزاریان)
۹۴	دوران خلافت مستعلی و امر
۹۵	شکاف جدید در درون خانه فاطمیان (ظهور طیبیان)
۹۵	حکومت فاطمیان در سراسیمه سقوط
۹۷	مهمترین منابع درباره فاطمیان
۹۹	خلاصه مطالب
۹۹	پرسش‌هایی درباره متن
۱۰۰	منابعی برای مطالعه بیشتر

درس ششم: نزاریان در ایران

۱۰۱	حسن صباح، مؤسس فرقه نزاریان
-----	-----------------------------

- ۱۰۵..... الموت بعد از حسن صباح
- ۱۰۶..... نزاریان شام از دوران الموت تا عصر حاضر
- ۱۰۸..... اعلام قیامت از سوی حسن دوم
- ۱۱۱..... حسن سوم و بازگشت به اهل سنت
- ۱۱۳..... منابع درباب نزاریان ایران
- ۱۱۶..... خلاصه مطالب
- ۱۱۶..... پرسش‌هایی درباره متن
- ۱۱۷..... منابعی برای مطالعه بیشتر
- ۱۱۹..... درس هفتم: نزاریان پس از مغول
- ۱۲۱..... فرقه قاسم‌شاهی و محمدشاهی
- ۱۲۲..... دوره انجندان در تاریخ نزاریان ایران
- ۱۲۳..... آقاخان‌ها
- ۱۲۸..... خوجه‌های هند
- ۱۳۰..... خلاصه مطالب
- ۱۳۰..... پرسش‌هایی درباره متن
- ۱۳۱..... منابعی برای مطالعه بیشتر
- ۱۳۳..... درس هشتم: ظهور مستعلویان و طیبیان
- ۱۳۶..... طیبیان در یمن
- ۱۳۹..... طیبیان در هند
- ۱۴۳..... انشقاق داودی و سلیمانی در طیبیان هند
- ۱۴۸..... خلاصه مطالب

پرسش‌هایی دربارهٔ متن	۱۴۸
منابعی برای مطالعهٔ بیشتر	۱۴۸

بخش سوم: دانشمندان اسماعیلی

درس نهم: عالمان و اندیشمندان اسماعیلی	۱۵۱
بزرگان طیبی	۱۶۴
مرددان و مشکوکان	۱۶۶
خلاصه مطالب	۱۷۳
پرسش‌هایی دربارهٔ متن	۱۷۳
منابعی برای مطالعهٔ بیشتر	۱۷۳

بخش چهارم: اعتقادات اسماعیلیه

درس دهم: خدا و نبوت اسماعیلی	۱۷۷
فلسفهٔ نوافلاطونی، مقدمه‌ای بر اعتقادات اسماعیلیه	۱۸۰
خدا و اوصافش از دیدگاه اسماعیلیه	۱۸۴
نبوت از دیدگاه اسماعیلیان	۱۹۰
خلاصه مطالب	۱۹۴
پرسش‌هایی دربارهٔ متن	۱۹۴
منابعی برای مطالعهٔ بیشتر	۱۹۵
درس یازدهم: امامت در نگاه اسماعیلیه	۱۹۷
انواع و اقسام امامت	۱۹۸
جایگاه امام در نظام هستی	۲۰۰

۲۰۱	 اوصاف و ویژگی های امام
۲۰۲	 ادله وجوب امامت
۲۰۳	 ادله امامت حضرت امیر
۲۰۴	 امامت اسماعیل بن جعفر
۲۰۸	 سلسله امامان اسماعیلی
۲۱۰	 سلسله مراتب دعوت
۲۱۲	 معاد از دیدگاه اسماعیلیه
۲۱۴	 معاد جسمانی یا روحانی
۲۱۴	 ادله اسماعیلیه بر معاد روحانی
۲۱۵	 برزخ
۲۱۶	 تناسخ و اسماعیلیان
۲۱۷	 باطنی گری و تاویل گرایی در کیش اسماعیلیه
۲۱۹	 بررسی یک فتوی
۲۲۵	 خلاصه مطالب
۲۲۵	 پرسش هایی درباره متن
۲۲۶	 منابعی برای مطالعه بیشتر
۲۲۷	 فهرست منابع
۲۳۱	 فهرست منابع جدید

پیش‌گفتار

هدف نهایی تمام مسلمانان اعتلای کلمه الله است. مرحوم کاشف الغطاء در این زمینه می‌فرماید: «بنی الاسلام علی اثنین توحید الکلمة و کلمة التوحید». اسلام بر دو چیز بنا شده است: وحدت اسلامی در سایه توحید اسلامی.

تشت و تفرقه در هیچ زمان و مکان به نفع اسلام و مسلمین نبوده و نخواهد بود. قرآن کریم نیز اختلاف و تفرقه را به انحاء مختلف مذمت کرده است. بنابراین تمام مسلمانان - بالاخص علمای دین - باید با تمام قوا در راه تقریب اسلامی تلاش کرده و همه مسلمانان را به واقع برادران دینی خود بدانند. همچنین باید به دیگر مسلمانان آموخت که شیعیان برادران دینی شما نیستند؛ گرچه در برخی از مسائل و موضوعات با شما اختلاف دارند، ولی همه ما - اعم از شیعه و سنی - با تمام اختلافات فرقه‌ای - به خدایی واحد که در ربوبیت و الوهیت، صفات و افعال واحد است، ایمان راسخ داریم. پیامبر و کتاب و قبله واحد داریم. همه ما برای تقرّب به خداوند اعمال عبادی را انجام داده و در راه او از مال و جان ایثار می‌کنیم. همه به يوم الحسرة معتقدیم و اصول دین همه ما یکی است. بیشترین تلاش شیعیان و سنیان در عصر حاضر باید حول محور اثبات برادر دینی بودن همه مسلمانان بچرخد. این کار یقیناً آینده‌نوید بخشی را برای مسلمانان به ارمغان خواهد آورد، تا در کنار هم زندگی مسالمت‌آمیزی داشته باشند. تمام فرق اسلامی در اکثر مسائل فقهی،

اعتقادی، سیاسی، اجتماعی و اخلاقی هم رأی و هم عقیده هستند، پس چه دلیلی دارد که اختلافات را بزرگ کرده و به آنها دامن بزنیم. در این جهانی که مادی گرایی می‌رود که تمام زمینه‌ای زندگی کل بشر را در نوردد، بهترین کار وحدت کلمه و همدلی است. همه معتقدیم که «انْ اَکْرَمَکُمْ عِنْدَ اللَّهِ اتَّقَاکُمْ» و همه می‌پذیریم که «واعتصموا بحبل الله جميعاً ولا تفرقوا» پس چرا تفرقه‌ها را به همدلی و همیاری تبدیل نکنیم و از آن سود نبریم. این کتاب با توجه به این اندیشه برای یک واحد درسی مقطع سطح سوّم رشته مذاهب اسلامی نوشته شده است. در این کتاب با تاریخ، بزرگان و عقاید اسماعیلیه به عنوان یکی از فرق تشیع آشنا خواهید شد.

عنوان اسماعیلیه از نام اسماعیل فرزند بزرگ امام جعفر صادق علیه السلام اخذ شده است. این فرقه در زمان امام صادق پدیدار گشته و در طول تاریخ پریچ و تابشان به چندین فرقه عمده و گروه‌های کوچکتر تقسیم شدند. این انشقاق‌ها عموماً حول محور امامت و بالخصوص حول محور مصادیق امام می‌چرخد. با شهادت امام جعفر صادق علیه السلام در سال ۱۴۸ هجری عده‌ای از پیروان امام صادق که قائل به امامت اسماعیل بودند، پیرامون فرزند بزرگ وی محمد بن اسماعیل جمع شده و او را امام خود دانستند. این افراد که با غالبان مشهوری همچون ابوالخطاب ارتباط داشتند، از افکار آنها تأثیر پذیرفته و فرقه‌ای باطنی را بنا نهاده که تا به امروز باقی مانده‌اند. بعد از ایجاد هسته اولیه اسماعیلیه در کوفه بین سالهای ۱۵۰ تا ۱۶۰ هجری، این افراد در تاریخ گم گشتند؛ تا اینکه بعد از صد و اندی سال دوباره در کوفه ظهور کردند. در این مدت هیچ اطلاعی از فعالیت آنها نداریم. اسماعیلیه از این دوران به دوره ستر پیاد می‌کنند. زیرا خودشان هم اطلاعات چندانی از فعالیت بزرگان خود در این دوره ندارند. ناگهان در اواسط قرن سوّم هجری افرادی در کوفه ظاهر شده و مردم را به مهدویت و امامت محمد بن اسماعیل فراخواندند. این افراد به اسم

رئیس‌شان قرامطه یا قرمطیان نام گرفتند. قرامطه و یا به تعبیری اسماعیلیان بسیار سریع در شام، بحرین، یمن، شمال آفریقا و ایران ظهور کردند و فعالیت خود را گسترش دادند. در سال ۲۸۶ هجری بین بزرگان اسماعیلیه اختلاف افتاد. عده‌ای قائل به تداوم امامت در نسل محمد بن اسماعیل شده و خود را از نسل او دانستند. این طیف به شمال آفریقا رفته و حکومت فاطمیان را تأسیس کردند. عده‌ای دیگر که قائل به غیبت و مهدویت محمد بن اسماعیل بوده و انتظار ظهور وی را داشتند، به قرامطه مشهور گشتند. فاطمیان ابتدا در مغرب و سپس در مصر حکومت خود را گسترش دادند و از سال ۲۹۷ تا ۵۶۷ هجری بر مناطق وسیعی از جهان اسلام با عنوان امامانی معصوم از نسل محمد بن اسماعیل و از اهل بیت پیامبر حکومت کردند. در سال ۴۸۷ هجری در خانه فاطمیان اختلاف شدیدی پیش آمد. درباریان حکومت، مستعلی فرزند کوچک مستنصر، خلیفه وقت فاطمیان را به عنوان امام و خلیفه بعدی مطرح کردند، ولی عده‌ای آنرا نپذیرفته و امامت را حق فرزند بزرگتر مستنصر با نام نزار دانسته و چون حکومت راه خود را ادامه داد، این افراد از فاطمیان دل‌کنده و فرقه نزاریان را تشکیل دادند. نزاریان در ایران تاریخ پربلیج و تابی داشته‌اند که در فصل مربوط به آن، به تاریخ آنها خواهیم پرداخت.

در سال ۵۲۴ هجری بعد از قتل الأمر بالله، خلیفه وقت فاطمیان، عبدالمجید که پسر عموی امام مقتول بود، به خلافت نشست. اسماعیلیان یمن که تا این زمان به خلافت فاطمیان پایدار مانده بودند، ادعای امامت وی را نپذیرفته و معتقد به امامت طیب فرزند کوچک آمر گردیده و راه خود را از فاطمیان جدا ساختند و فرقه‌ای جدید به نام طیبیان در اسماعیلیه شکل گرفت. حکومت فاطمیان در سال ۵۶۷ هجری سرنگون شد و از اسماعیلیه فقط نزاریان و طیبیان - دو فرقه جدا شده از فاطمیان - باقی ماندند.

این کتاب در سه بخش به تاریخ، بزرگان و اعتقادات اسماعیلیه می‌پردازد.

در بخش اول به تاریخ ظهور و تطورات تاریخی این مذهب پرداخته و در ضمن به اختلافات مذهبی شاخه‌های عمده اسماعیلیه اشاره دارد. قبل از ورود به بحث اسماعیلیه، بحث پیدایش شیعه و سیر تحولات تاریخی شیعه تا ظهور اسماعیلیه را به عنوان بحثهای مقدماتی، مطرح ساخته، تا دانش‌پژوهان با فضای سیاسی - فرهنگی شیعه در قرن اول و دوم بهتر آشنا شوند. در فصول مختلف بخش تاریخ، به زندگانی اسماعیل بن جعفر، محمد بن اسماعیل، رابطه آنها با غلات، قرامطه بحرین و قتل و غارت آنها، بزرگان قرامطه ایران، ظهور فاطمیان و چگونگی شکل‌گیری حکومت آنها، اختلافات درونی و تمدن آنان، پیدایش و تطورات تاریخی نزاریان و طیبیان پرداخته و در انتها به جغرافیا و وضعیت کنونی اسماعیلیه بذل توجه شده است.

بخش دوم را به اندیشمندان تأثیرگذار اسماعیلیه اختصاص داده‌ایم. این افراد بیشترین تأثیر را در تبیین اندیشه و توجیه اعتقادات و تحولات فکری اسماعیلیه داشته‌اند. در این بخش به مهمترین کتابهای آنها اشاره شده و با بیان فصول مهم آنها به چاپ آنها نیز اشاره کرده‌ایم.

بخش آخر در باب اعتقادات اسماعیلیه است. به خاطر تأثیرپذیری اسماعیلیه از تاویل و باطنی‌گری غلات و جهان‌بینی فلوپین، قبل از ورود به بحث به صورت مختصر اندیشه غلات و نوافلاطونیان را بررسی کرده و سپس به جهان‌شناسی اسماعیلیان پرداخته‌ایم. در ادامه به توحید، نبوت، ادوار هفتگانه تاریخ، امامت، معاد و باطنی‌گری به عنوان مهمترین اصول اعتقادی اسماعیلیه پرداخته و آنها را تبیین کرده‌ایم. گفتنی است که در این نوشته از کتاب تاریخ و عقاید اسماعیلیه، نوشته دکتر فرهاد دفتری بهره‌های فراوان برده‌ایم؛ اگر چه در برخی از موارد با ایشان اختلافاتی نیز داریم.

مهدی فرمانیان

۱۳۸۴/۷/۲۰